Björn Forseth

2001 – ett rymdäventyr

Inledande föredrag 2012-04-12

Välkomna på *Rymdfartens dag* den 12 april!

Denna dag blev officiell helgdag i Sovjetunionen 1962 till minne av *Jurij Gagarins* och människans första rymdfärd ett år innan. 40 år efter Gagarins färd, 2001 (!), tog tre västerlänningar firandet till sig genom att lansera *Jurijs natt* på detta datum och i samband med 50-årsjubileet 2011 antog FNs generalförsamling denna dag som *Den internationella rymdfartens dag.*

Kiruna filmstudio är tacksam för det stöd *Institutet för rymdfysik* i Kiruna nu visat oss, så kanske kan vi skapa en ny tradition och visa en intresseväckande science fictionfilm varje år på Rymddagen den 12 april.

– – –

För fyra år sedan – sju år efter att händelserna i kvällens film skulle ha ägt rum – avled upphovsmannen till boken och det manus, som filmen är gjord på. Eftersom han in i det sista var mentalt pigg hann han inse, hur fel han tagit, när han trodde att man redan 2001 skulle kunna färdas i rymden på det sätt som sker i romanen och filmen.

Men annars tog han inte så fel. Han förutspådde talande datorer, rymdfärjor och rymdstationer, bildtelefoner, toaletter i tyngdlöshet och att man skulle kunna täcka hela jorden med radiotrafik, om man sände upp tre satelliter till 36.000 kilometers höjd. Det senare skrev han om 1945, fick medalj för det och skiktet eller bältet på den höjden fick han uppkallat efter sig.

Till hans idéer, som *inte* slagit in ännu, hör raketmotorn för resor till andra solsystem: det som puttrade i motorn som skulle driva fram farkosten var exploderande atombomber. *Nasa* gjorde dock några skisser på den...

Personen jag talar om, en nittonhundratalets *Jules Verne,* var engelsman och hette *Arthur C Clarke.* Trots en bakgrund som radarutvecklare under andra världskriget och därefter samt teknisk högskoleutbildning och medaljering för satellitidéerna kom författare av populärvetenskap och science fiction att bli hans bana. Han flyttade för gott till Ceylon, som Sri Lanka hette då, på grund av sitt intresse för dykning och levde mer än halva sitt liv där, överlevde tsunamin 2004 men fick sin dykarskola förstörd, blev rullstolsbunden av sviterna efter sin polio, spelade in en avskedshälsning till läsekretsen i samband med sin 90-årsdag och dog kort därefter 2008.

Avskedstalet avslutade han med tre önskningar: 1) att få bevis på utomjordiska varelsers existens, 2) att vi sparkar ut vår tjockskalliga dyrkan av oljan och går över till rena energikällor samt 3) att det blir fred på Sri Lanka. Ingendera hann förverkligas innan han gick bort.

Bak kvällens film står alltså denne man – och en till. Den amerikanske, i Storbritannien bosatte, regissören *Stanley Kubrick* hade redan gjort sig ett namn för filmer som *Ärans väg* 1957, *Spartacus* 1960, *Lolita* 1962 och *Dr Strangelove eller Hur jag slutade ängslas och lärde mig älska bomben* 1964. Han fortsatte göra filmer; uppmärksammade filmer som *A clockwork orange* 1971, *Barry Lyndon* 1975 och flera andra ända fram till *Eyes wide shut*, som han just klippt klart när han dog 1999. Kubrick fick aldrig se att 2001 var en aning före sin tid.

Hur kom då kvällens film till?

Jo, Stanley Kubrick ville i början av 1960-talet göra film av en novell, som Arthur C Clarke hade skrivit 1951: *Vaktposten.* Han ville träffa Clarke och tog kontakt via mellanhänder, eftersom han trodde Clarke var en ensling, som ju bodde på den där ön. De träffades och spånade fram en historia, som växte. Clarke skulle alltså skriva manus men det började bli en roman, som fick samma namn som filmen på engelska: *År 2001 – en rymdodyssé.* Därvid

blev det en del olikheter i innehållet mellan filmen och boken, för de bägge herrarna spånade fritt med varandra och Clarke skrev om en del partier efter att ha sett hur vissa scener blivit efter tagningarna. Både film och bok tog längre tid att göra än tänkt, och det påstås att Clarke under filmens premiär 1968 lämnade föreställningen gråtande i pausen efter att ha bevittnat en utdragen scen, som bara skulle visa hur långtråkiga rymdresor måste vara. Den scenen ska sedan ha klippts bort innan filmen släpptes.

Boken kom ut först efter filmen, och Clarke följde upp den med *2010 – andra rymdodyssén* 1982, *2061 – tredje rymdodyssén* 1988 och *3001 – den sista resan* 1997. Endast den andra av uppföljarna, den om 2010, filmades. Dock inte av Stanley Kubrick. Själv tycker jag att den filmen är intressant nog att visas, om intresse finns, eftersom den är en direkt uppföljare till den vi strax ska se.

Om det är sant att Arthur C Clarke grät förbittrat i pausen, det vet jag inte, men Stanley Kubrick fick i

alla fall en annan att reagera bittert vid premiären. Det ska jag kort nämna när vi dricker kaffe i pausen, för annars förstör jag er upplevelse av filmen.

Men en sak kan jag ändå berätta utan att förstöra något. Science fiction-filmer som gjordes före den i kväll avbildade gärna planeten Jorden genom att fotografera en roterande jordglob. Men på julaftonen 1968 tog den verkliga rymdfarkosten *Apollo 8* en bild av Jorden sedd över månens horisont. Den föreställde ingen jordglob. Detta skimrande, oerhört vackra foto publicerades i all världens press, för aldrig förr hade ju människan sett sin egen planet utifrån.

Men jag fick en *déja vu*-upplevelse. Den bilden hade jag redan sett strax innan samma år i filmen »2001 – ett rymdäventyr«.

Välkomna till en rymdodyssé på Rymdfartens dag 2012!

Tillägg skrivet den 13 maj 2018

Vad var det då jag berättade i pausen?

– Jo, till foajéns högtalare hade jag kopplat in en skiva, som nyligen hade producerats. Det var den beställda musiken till filmen. Den hade *Alex North* komponerat och spelat in med symfoniorkester, men den släpptes aldrig på skiva. Orsaken var, att Stanley Kubrick under klippningsarbetet med filmen ville ha passande musik till och köpte in klassiska stycken. De passade så bra in, att han bad North komponera något i den stilen.

När filmen hade premiär, uppdagades för North det hemska faktum, att Kubrick hade behållit de klassiska stycken han köpt in från inspelade skivor och helt sonika ratat Norths musik, som sedan föll i glömska.

Efter Alex Norths död sammanställde hans kollega *Jerry Goldsmith* verket från dödsboets lämningar och uruppförde det 1993, vilket nu alltså spelades upp i Kiruna Folkets hus foajé.